

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לט, תשמ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הנוטריקין בעברית הישראלית

נוטריקין או ראשי תיבות?*

בלשון העברית ובתודעת דובריה יש אי־בהירות והיעדר הבחנה בין ראשי תיבות (להלן: ר"ת) לנוטריקין, ושני המונחים משמשים בערבוביה לציון שתי תופעות שונות לחלוטין. התופעה הראשונה היא שימוש באותיות הראשונות של צירופי־מלים קבועים לשם קיצור, ושמיעת כל המלים במילואן בהגייה, כגון ברה"מ (קרי: ברית המועצות, ולא *בִּרְהֶם וכד'), ק"צ (קרי: קל וחומר, ולא *קו), ה"ה (קרי: הסתדרות הסטודנטים, ולא *הָה), אעפ"כ (קרי: אף על פי כן, ולא *אַעֲפֶּךָ). התופעה השנייה היא קריאת קיצור כזה ככתבו, בתוספת תנועות (שבִּלְעֲדִיהֶן אי אפשר ליצור מלים בעברית): מו"ל, צה"ל, כִּי"ח (כל ישראל חברים) וכיו"ב. מאמר זה דן בתופעה השנייה, שהיא תופעה לשונית

* המאמר מוקדש לד"ר נמרוד ברי מן החוג לבלשנות באוניברסיטה העברית, שביזמתו ובהדרכתו נכתב המאמר. האחריות לסעויות על המחבר בלבד.

אמיתית, ולא בתופעה הראשונה, שהיא תופעה גרפית גרידא. לשם הנוחות אנצל את כפל המונחים והמשמעויות שבשפה, ואכנה את מונח הגג הכללי: ר"ת, ואת הקיצורים הנוהגים כמלים: נוטריקין.

יש, כמובן, תחום ביניים נרחב של ר"ת, אשר יכולים להיקרא הן כר"ת רגילים הן כנוטריקין; שלושת רה"ת האחרונים שבקטע שלמעלה יכולים להיקרא גם מלה-מלה: מְשָׁאוּמָתָן, צָבָא-הַגְּנָה-לְיִשְׂרָאֵל, כָּל-יִשְׂרָאֵל-חֲבֵרִים. גם רה"ת אשר אינם יכולים להיקרא כנוטריקין מרובים ביותר. אולם דוגמאות הפוכות של נוטריקין אשר אינם נהגים לעולם מלה-מלה נדירות למדיי. כך אֵילָן (ארגון ישראלי לילדים נפגעים), זַחֲלָם (זחלי למחצה), הָאָרָ"י (האלוהי אשכנזי רבי יצחק). (בסוג האחרון של שמות רבנים מפורסמים המאפיין הזה קבוע.)

יש סוג נוסף של ר"ת הנפוץ בעברית. בסוג זה רה"ת נקראים כשמות האותיות שהם מורכבים מהן. אלה בעיקר מְסַפְּרִים, כגון ל"ו צדיקים, כ"ג יורדי הסירה, מספרים של פרקים ופסוקים במקרא, וכן קיצורים צבאיים בני אות אחת או שתיים: ע' רמ"ד (קרי: עֵין רָמָ"ד, עוזר ראש מדור), ח' 10 (קרי: חֵת עֶשֶׂר, סוג של חוט בשימוש חיל הקשר), פ"א (קרי: פֶּא-אָלֶף, פגישה אישית), ת"פ (קרי: תָּיו פֶּא, תחת פיקוד). ר"ת אלה אינם נוטריקין על פי הגדרתנו. מובן, שכאשר ר"ת מספריים נקראים ככתבם בצירוף תנועות, הם נחשבים נוטריקין. אלה הם בעיקר צירופים קבועים: ת"ק פרסה, ט"ו בשבט, ק"ן טעמים, או שנים היסטוריות: ת"ש"ח,

פרעות ת"ח-ת"ט, מאורעות תרצ"ו-תרצ"ח. כמו כן את שמות השנים האחרונות מקובל לקרוא כנוטריקין: תשס"ו, תשס"ח. שנים רחוקות יותר מקובל לקרוא אות-אות: תשכ"ב (תיו-שין-כף-בית), תשי"ז (תיו-שין-יוד-זין), תק"ע (תיו-קוף-עין). אולם אלה נטיות בלבד, וקשה למצוא כאן כלל חד-משמעי.

יש עוד שתי קטגוריות אשר ראוי להזכיר כאן: הנוטריקין לשעבר והפסידו-נוטריקין. נוטריקין לשעבר הם מלים אשר היו במקורן ר"ת, אולם כיום כבר אינן נתפסות כר"ת. דוגמה מוכרת היא הדרגה הצבאית "סמל". במקורה אלה ר"ת של "סגן מחוץ למניין", אולם כיום משמשת המלה שם עצם רגיל במשקל פֻּעַל, ואף נוטה כשם עצם כזה: סַמַּל – סַמַּלֶּת – סַמַּלִּים – סַמַּלוֹת, כמו חֵל – חֵילֶת – חֵילִים – חֵילוֹת, ולא כמו רַב־ט – רַב־טִית¹ – רַב־טִיט – רַב־טִיות. שם צבאי נוסף בקטגוריה זו הוא "שָׂקֶם", במקורו "שירות קנטינות ומסעדות". לעניין זה יכול להיות גם ביטוי גרפי: הכתיב הרשמי של מלים אלו הוא היום ללא גרשיים. הפסידו-נוטריקין הם מלים אשר נתפסות כנוטריקין אף שאין מקורן בר"ת. בדרך כלל אלו מלים בעלות אטימולוגיה לא ברורה או בעלות שורש יחידאי, שהאטימולוגיה העממית ראתה בהן נוטריקין והעמידה מלה אחת מול כל אות: לעז (כביכול "לשון עם זר"), תיקו (כביכול "תשבי יתרץ קושיות ואבעיות"). בצה"ל יש שמוסיפים גרשיים למלה שאינה נוטריקון, אם היא

1. ההברות המוטעמות הודפסו באותיות מודגשות כאן ובהמשך המאמר.

נראית או נשמעת כנוטריון, מבלי לנסות ולעמוד על פירוש מרכיביה: "שָׁלָם" על פי רַב־ט, פָּזָם וכו' (למעשה "שָׁלָם" היא מן השורש של"מ), או "אמרכ"ל" על פי "רמטכ"ל" (בעצם מלה ארמית, אמרכלא, מגיזרון לא ברור. מעניין שגם חז"ל ראו במלה נוטריון, והם מצאו לה שני פירושים: "מר על הכל" [תוספתא שקלים ב', טו] ו-"אמר כולא" [הוריות יג]).

מאמר זה דן בנוטריון בעברית הישראלית בלבד. עם זאת לא ניתן להתעלם מן ההיבט ההיסטורי, שכן השימוש בנוטריון תחילתו בתקופה קדומה ביותר, ומקורם של כמה מן הנוטריון הרווחים כיום בלשון – בשלבי לשון קודמים. להלן אפוא סקירה קצרה ביותר על מקורותיו ההיסטוריים של הנוטריון.

במשנה (מעשר שני ד, יא) יש עדות, שכבר בימי בית שני היו נוהגים ר"ת: "המוצא כלי וכתוב עליו ק' – קרבן, מ' – מעשר, ד' – דמאי, ט' – טבל, ת' – תרומה, שבשעת הסכנה היו כותבין ת' תחת תרומה. רבי יוסי אומר: כולם שמות בני אדם". מכאן אסמכתה לשני שימושים אפשריים בר"ת: סימון כלי קודש בקדידה, מפחד הכובש הזר, וסימון כלים ברה"ת של שמות בעליהם. המלה "נוטריון" עצמה היא מלה מן המשנה, הגזורה מן המלה הלטינית *notarius*, "קצרן" בצירוף הסיומת היוונית *-λόγος*. (מובן שבמשנה "נוטריון" פירושו ר"ת במובן הכללי ולא כהגדרתנו במאמר זה).

בכתבי היד של המשנה והתלמוד נפוצים ר"ת רבים; מ' רבינוביץ (תשי"א, עמ' 91–92) מביא רשימה ארוכה, ובה ק"ו (קל

וחומר, ג"ש (גזרה שווה), שד"ר (שלוחא דרחמנא), עכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות), להד"ם (לא היו דברים מעולם) וכו'.

עד כאן על ר"ת בכלל. אשר לנוטריקין, שעל פי הגדרתנו הגויים כמלים, קשה לקבוע את זמן היווצרם בשל התגבשותה המאוחרת של מערכת סימני הניקוד. אולם מר"ת עתיקי-יומין, המשמשים אמצעי-עזר לזיכרון, עולה בעליל, כי הם נהגו כמלים: דְּצִ"ן, עֲד"ש בְּאֶחָב (סימניו של רבי יהודה לעשר המכות), שְׁצָ"ם חֲנֻכָּ"ל (שבעת כוכבי הלכת לפי מסורת הקדמונים – שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה) וכו'. מקור הנוטריקין הוא אפוא בלשון חז"ל – והעברית הישראלית רק ממשיכה מסורת זו.

עם זאת מקורותיהם של הנוטריקין כיום שונים מאוד מן המקורות של אבותינו. נראה, שבעת העתיקה רוב הנוטריקין היו משמשים בספרות (הדתית בעיקרה). היום, הגורם העיקרי להימצאות הנוטריקין בשפתנו הוא הצבא, מקום שמרבים מאוד להשתמש בהם. ראשית הדבר כבר בזמן המנדט הבריטי. ייתכן שלנוטריקין שהיו רווחים בצבא הבריטי, כגון Women's WAAF (Auxilliary Force Australian and New Zealand Army Corps) הייתה יד כלשהי בדבר. מכל מקום הן ביחידות היהודיות שבצבא הבריטי הן במחתרות העבריות, החלו להתגבש נוטריקין: חִי"ל (חטיבה יהודית לוחמת), יַע"ל (יחידה עברית להובלה), פו"ש (פלוגות שדה), פִּלְמָ"ח (פלוגות מחץ), אַצָּ"ל (ארגון צבאי לאומי), לָח"י (לוחמי חירות ישראל), חֲשָׁ"ם (יחידת שוטרים מתנדבים), חִי"ש (חיל שדה), שִׁי (שירות ידיעות).

מ' אבנימלך (תש"ד, עמ' 95) מתריע במכתב לוועד הלשון מפני השימוש ההולך ורווח בנוטריקין. הוא מכנה את הנוטריקין "ברברזמים" ו-"האנגליזציה השטחית הזאת". לדוגמה הוא מביא את השם הג"א (שהיה אז ר"ת של "הגנה אווירית") וכן 'פצצת חנ"ס' (חומר נפץ מְרַסֵּק), וגם מקשה: "מה טעם יש למלה 'דוח', ברבים 'דוחים'? האומנם כל-כך קשה לבטא 'דין וחשבון', והרווח שבברברזם 'דוח' גדול כל-כך?"

אזכור בלשני-מדעי מוקדם לתופעה נמצא במאמרו של חיים רוזן "תהליכי לשון" (לשוננו לעם ג [תשי"ג], י, עמ' 3-32). בסעיף י"ב במאמרו דן רוזן ב"תהליך לשוני הנפוץ והולך ברוב עמי התרבות בשנים האחרונות: מבטאים אותיות וקבוצות אותיות בתור מלים או חלקי מלים. זהו טיפוס הרמטכ"ל שלנו...". הוא תולה את התהליך ב"התפתחות המנגנון המדיני, ובעיקר הצבאי", ודעתו אמנם נראית סבירה ביותר.

כפי שראינו ממכתבו של מ' אבנימלך, התקשה הדקדוק הנורמטיבי לקבל את התהליך הלשוני הזה. ועד הלשון אישר בזמנו את השימוש בנוטריקון אחד ויחיד – דו"ח, וגם אז הורה להגות אותו דָּוָח ובריבוי דְּוָחִים, על משקל קָטֵל, שהוא המשקל ההיסטורי של ר"ת מטיפוס סָתֵם. בדיעבד, אישרה האקדמיה ללשון העברית את ההגייה דוּחַ; אין צריך לומר שההגייה דוּחַ, הנוגדת את הכללים הפונולוגיים העבריים, לא אושרה. למרות פניות מגופים שונים, ובעיקר מצה"ל, לא הגיעה האקדמיה לכלל החלטה עקרונית בעניין הנוטריקין בדרך כלל.

עם זאת, אי אפשר להתכחש לעובדה, שבלשון העברית השתרשו נוטריקין רבים, והם חלק בלתי-נפרד ממנה, לא רק בביטויים צבאיים ובמונחים טכניים, אלא בכל תחומי השפה. כמה מהם מוכשרים מרובדי לשון קודמים (להד"ם, תנ"ך, אדמו"ר, כ"ץ ועוד; וכן שמות משוררים, סופרים ורבנים), אך רוב רובם הם יצירות של העברית החדשה: דו"ח, מו"ל, מכ"ס, מע"ס, בל"ל, או"ם ועוד ועוד, וכן כל הנוטריקין "הצבאיים".

הנוטריקין – תופעה עברית ייחודית?

אין לומר כי רק בעברית יש נוטריקין; אפשר למצוא מהם כמעט בכל לשון אירופית. להלן כמה דוגמאות:

אנגלית

Radio Detecting and Ranging מכ"ם
 United Nations Educational and Cultural UNESCO
 Organization הארגון לחינוך, מדע ותרבות של
 האו"ם

גרמנית

Bundesausbildungsförderung-gesetz BAFÖG
 החוק הפדראלי לקידום ההשכלה
 Flugabwehrkanone FLAK
 תותחי נ"מ

ספרדית

Sociedad de Autores y de Escritors SADE
הסופרים והמחברים איגוד

Asociación de Fútbol de Argentina AFA
הכדורגל של ארגנטינה איגוד

רוסית

Telegrafnaja Agentura Sovetov TAS
סוכנות הטלגרף הסובייטית

Obshchestvo Rasprostrnenia Truda ORT
החברה להפצת האומנות

צרפתית

École Nationale d'Administration ENA
ביה"ס הלאומי למנהל

Service de Documentation Exterieur et SDEC
שירות התיעוד הזר והריגול
הנגדי Contre-espionage

יש סוג נוסף של קיצורים בלשונות אירופה. קיצורים אלו נראים נוטריקין, אך למעשה אלה הרכבים של ההברות הראשונות של המלים, ולא של האותיות הראשונות. אלה קיצורים מסוג קולחוז (Kollektivnoje Khoziastvo), גסטאפו (Geheime Staatspolizei), ערמקו (Arabian American Company).

אם כן ראינו כי אין הנוטריקין רכוש הבלעדי של העברית. מה שאפשר אף אפשר להגדיר כתופעה ייחודית לעברית היא

התפוצה הנרחבת של הנוטריקון. דומה שלא נחטא בהגזמה אם נאמר, כי מספרם היחסי של הנוטריקון באוצר המלים העברי (וכן מספרם היחסי בתוך התמניות של הדיבור העברי הישראלי) עולה לאין ערוך על מספרם בכל לשון אחרת. מה הסיבה לכך?

”רבקאי נדרש לסוגיה זו במאמרו, חלק ב: ”חוסר סימני-התנועות והשפעתו על הנטיה לנוטריקון” לשוננו ח (תרצ”ז), ב-ג, עמ’ 156–176. הוא תולה את מה שהוא מכנה ”חולשה לאומית לנוטריקון” בגורם עיקרי אחד – ובלשונו: ”יש לראות בחוסר הווקאלים אשר בכתב העברי גורם לכך, שהקורא היהודי מצטיין בנטייתו המיוחדת למלות-נוטריקון...” (עמ’ 160).

אין ספק כי עניין זה כבד-משקל, שכן בלשונות אשר התנועות מובעות בהן באמצעות אותיות, אין הקורא יכול להוסיף תנועות כרצונו; מספרם היחסי של העיצורים בכל לשון גדול ממספרן של התנועות, ובלשונות אלו הסיכוי שרה”ת של צירוף מסוים ייצרו צורה שתהיה הגויה כמלה, קטן ביותר. לכן לשונות אירופה מעדיפות הרכבים קצוצי-בסיס, העושים שימוש בהברות שלמות הכוללות תנועות. בעברית, אשר סימני התנועות בה אינם תמיד הכרחיים או חד-משמעיים, הקורא יכול להוסיף בעצמו את התנועות לרה”ת, כפי שהוא עושה בשאר המלים – וכך ליצור נוטריקון כרצונו בלי בעיות מיוחדות.

נשוב למאמרו של רבקאי. הוא מציין את הצורך להצפין ולהסתיר מן האויב (מכונה במאמר ”אמצעי קונספירטיבי”) וכן את הצורך ”בקמוף-מאמצים ובהפחתת-עבודה” כגורמי משנה

לתופעה. אולם הוא מציין, ובצדק, כי אין בגורמים אלו משום ייחוד לעברית, ואין הם יכולים להסביר את תפוצתה הנרחבת של התופעה בלשון זו דווקא.

מה אפוא חסר כאן?

רבקאי השווה את העברית ללשונות אירופיות הנכתבות בסימני תנועות מלאים. אולם כידוע, קיימות בעולם לשונות אחרות דוגמת העברית, שאינן מסמנות את כל התנועות. אם אמנם היעדר סימני התנועות הוא הסיבה העיקרית להתפתחות הנוטריקין בעברית – כיצד נתרץ שבערבית, למשל, התופעה אינה קיימת כמעט?

הסיבה לכך נעוצה בגורם חוץ-לשוני. במשך אלפי שנות תולדותיו של העם היהודי, חלק ניכר של העם ידע קרוא וכתוב. מצב זה אין לו אח ורע בשום תרבות אחרת. תופעת הנוטריקון, שכפי שאנסה להדגים להלן, לידתה בכתב, לא יכלה להשתרש בלשון ולהיות חלק בלתי נפרד ממנה (ובכלל זה לשון הדיבור), בלי הגורם הזה.

דרכי התצורה של הנוטריקון

ידועה אמרתו של מייסד הבלשנות המודרנית, פרדיננד דה-סוסיר: "לימוד שפה מתוך הכתב כמוה כהכרת אדם מתוך תמונה". גם בלומפילד בספרו Language (1933, עמ' 21), הרחיק לכת וקבע כי "הכתיבה איננה לשון, אלא רק דרך לתעד את הלשון באמצעות סימנים הנראים לעין". אולם בנוטריקון, יש

חשיבות גם לכתוב. ראשית, כפי שראינו לעיל, הנוטריקון הוא צורה של ר"ת, והגדרת רה"ת היא הגדרה גראפית. ושנית, והוא חשוב יותר: הנוטריקין הם קטגוריית המלים היחידה בעברית (וכנראה בכל לשון) שלידתה בכתב. הגילוי הראשון והבסיסי של הלשון הוא בלשון הדיבור, וליתר דיוק – בתודעת הדובר. לשון הדיבור היא הפגישה הראשונה בין האדם ללשונו. קודם לומד האדם לדבר ורק אחר כך (אם יש לו עניין או יכולת) הוא לומד לכתוב. קודם קיימת שפה, ורק בשלב מאוחר (אם אמנם מגיע השלב הזה) מתפתח גם הכתב. כך גם בתצורת מלים: קודם נוצרת מלה בתודעת הדובר, ורק אחר כך (שוב: אם אמנם מגיע השלב הזה) היא מוצאת את ביטוייה בכתב. הדבר נכון גם בלשונות, שהן כתובות בלבד, כגון לטינית מדעית או עברית של ימי הביניים: בשתי הלשונות נוצרו חידושים, אך הם התגבשו בתודעת הכותב קודם שהועלו על הכתב.

העניין שונה לגמרי בנוטריקין. מבחינה דיאכרונית, היה "מע"מ" ייצוג גראפי ל"מס ערך מוסף", לפני שהוחל להיקרא מַעַם. ר' יהודה, בבואו לתת בהם סימנים, רשם את האותיות ד'צ'כ'ע'ד'ש'ב'א'ח'ב', קודם שחילקן ל"מלים", אחר כך צירף להן תנועות, והגה: דְּצִ"ךְ צֶד"ש בְּאַח"ב.

הדרכים העיקריות לחדש מלים בעברית הן צירופן של מלים שכבר קיימות בלשון או שילוב של שורש עם צורן מסווג (משקל/בניין) שטרם נוצל. דרכים משניות הן שימוש בסופיות עבריות ועברות של מלים לועזיות (שאילת מלים לועזיות אינה יצירה של מלה). הנוטריקין אינם נזקקים לאחת מדרכי תצורה

אלה, אלא יוצרים דרך משלהם במיזוג של שתי הדרכים העיקריות: שימוש במלים הקיימות בלשון מצד אחד, ושימוש בטכניקה של התאמת משקל או בניין לשלד עיצורים מצד אחר. הנוטריקין עשויים להיווצר בשני אופנים. האופן האחד הוא הוספת תנועות לר"ת קיימים. קשה מאוד לקבוע אילו נוטריקין נוצרו בדרך זו, אך הם בוודאי מרובים ביותר, ושימשו קודם קיצור גרפי, כגון להד"ם, מו"ל, דו"ת. כך יהיה בוודאי גם בעתיד, אם יוחל לקרוא את רה"ת ביה"ס (בית-הספר) כ־בִּיהָ"ס, את בד"כ (בדרך כלל) – בַּד"כ, את וכיו"ב (וכיוצא בזה) – וְכִי"ב. האופן האחר הוא יצירת התנועות עם רה"ת מלכתחילה. בתחילה, זה היה אמצעי זכירה בלבד – דצ"ך עד"ש באח"ב, שצ"ם חנכ"ל וכו', אולם כיום זו דרך תצורה נפוצה לקצר או ליצור שם פרטי: אָמִי (איגוד אומני ישראל), תָּמִי (תנועת מסורת ישראל), אֵילָה (ארגון ישראלי לרווחת הנכה).

כאשר יוצרים נוטריקון, יש לבחור מתוך המלים את העיצורים שייצגו בו. אין הדבר פשוט כל כך כפי שהוא נראה ממבט ראשון: אמנם לרוב יוצרים נוטריקון מן האותיות הראשונות של המלים כגון רָקֵם (רכב קרב משוריין), חָתָד (חשבון חוזר דביטורי), צִי"ם (צי ישראלי מסחרי), אולם לא מעט נוטריקין אינם נוצרים כך. למשל רָקֵשׁ² (רכב קשר) נוצר מן האות

2. כך כתוב באבן-שושן (המילון החדש, כרך מילואים, תשמ"ג עמ' 248, וכן ב"המילון העברי המרוכז"), בשימוש החי – רָקֵשׁ. זו הצורה העולה מ"קיצורים וראשי תיבות בצה"ל ובצבאות זרים" שבהוצאת אג"ס – מה"ד התשמ"ו (א"ש).

הראשונה של המלה הראשונה + האות הראשונה והאות השנייה של המלה השנייה. מִפֶּ"ם (מגלה כיוון ומרחק) "מתעלם" מוֹי"ו החיבור שבמלה האחרונה שבצירוף, לעומת פוֹ"ם (פיקוד ומטה) ו־דו"ח "מתחשבים" בה. בְּחֶדְךָ"ג (בחרם דרבנו גרשום) מורכב משתי האותיות הראשונות של שתי המלים הראשונות, אך רק אות אחת מצטרפת מן המלה השלישית. רְפָא"ל (הרשות לפיתוח אמצעי לוחמה) "מתעלם" מה"א הידיעה שלפני המלה הראשונה וכן מאות השימוש למ"ד שלפני המלה השנייה; לעומת זאת אֵיל"ה שומר הן על הלמ"ד הפותחת את המלה השלישית והן על ה"א הידיעה שבראש המלה הרביעית. בבחירת העיצורים החירות רבה כל כך, עד כי אין בידנו בררה אלא להזדקק למונח לא מדעי ולומר, כי הקו המנחה בבחירה הוא התנעומה (אֵיפּוֹנִיָּה בלעז). מובן שאם יש אפשרות "לאליץ" את העיצורים ליצור מלה שכבר קיימת בלשון, זה יהיה הפתרון התנעומתי (=האיפּוֹנִי) ביותר, גם אם אין האותיות המרכיבות אותה מתאימות בדיוק לראשי התיבות. כך נוצרו פֶּר"ח (פרויקט החונכות) [המצלצל יפה הרבה יותר מ־פח], חֶרֶם"ש (חיל רגלים משוריין), זָה"ב (זהירות בדרכים), הַמָּחֶר (הסתדרות האקדמאים במדעי החברה והרוח), מִפְתָּן (מפעלי תעסוקה לנוער). כמו כן יש נטייה ברורה להשלים נוטריקין דו־עיצוריים (המייצגים שתי מלים) לתלת־עיצוריים, כדי ליצור שורש תלתי סדיר שיתאים למשקלים או לבניינים. תהליך זה של "השלמת" שורשים איננו חדש כלל ועיקר בעברית, אולם אין כאן מקום לפרט. בנוטריקין

ה"השלמה" היא הוספת עיצור כלשהו (בדרך כלל השני) של אחת המלים שמרכיבות את הנוטריקון. כך חֶשֶׁ"ק (חשבון שקים), מֶטֶ"ח (מטבע חוץ), זָה"ב, גִּמְ"ח (גמילות חסדים), רֶקֶ"ש².

בשל הגיית אותיות הנוטריקין רואים בנוטריקין במשך הזמן שורשים עבריים של ממש, ועושים אותם מלים על-ידי שימוש בבניינים או במשקלים. אין מדובר כאן בשימוש בתנועות A גרידא, כפי שגורסת הדעה הפופולרית (השווה רבקאי, תרצ"ז, עמ' 168, 172, 175), תופעה הנוגדת את אופי הלשון העברית (והלשונות השמיות בכלל), אלא בשימוש בצורנים מסורגים שלמים, שאמנם כוללים תנועות A בדרך-כלל. מכיוון שרק מקצת האותיות עשויות לשמש אמות-קריאה, התנועות u ו- o מועטות וגם הדיפתונגים – שבכתיב מלא הם נכתבים בדרך-כלל ביו"ד או בוי"ו – מועטים. כאשר ב"אותיות השורש" של הנוטריקון יש אמות-קריאה, יבואו גם התנועות האלה.

דרך תצורה שונה מצירוף של "שורש" + "משקל" אנו מוצאים בנוטריקין שהם הומוגרפים של מלים אשר כבר קיימות בלשון. את הנוטריקין האלה נוטים להגות כדרך המלים הקיימות, גם אם אין משקלן משקל "נוטריקוני" טיפוסי. בדרך זו נוצרו תִּלְ"ם (תנועה לציונות מגשימה), אֵילָן (ארגון ישראלי לילדים נפגעים), מֶרֶ"ץ (מרכז ציוד), יַע"ל (יד עזר לחולה³, וכן: יחידה עברית להובלה), אֶמֶ"ץ (ארגון משוחררי צה"ל), רְפֵא"ל וכו'.

3. אמנון שפירא העמידני על כך, ששמו הרשמי של הארגון הוא יַע"ל, אולם 'בפי העם' וכן בקרב המתנדבות הוא מכונה יַע"ל.

בכמה מן הנוטריקין האלה אף מתקבל הרושם כי "משחקים" באותיות כדי לקבל מלה קיימת (כפי שראינו לעיל, בחירת האותיות המרכיבות את הנוטריקון גמישה למדיי). בשל ריבויים של הסגוליים בסוג זה של נוטריקין דוגמת מֶרֶץ, תֵּלֶם, אֶשֶׁל, שֶׁלֶג (מלחמת) שלום הגליל, אֶצֶל וכיו"ב, נוצרו כמה נוטריקין במשקל זה מתוך אנלוגיה, בהם גם נוטריקין שאינם יוצרים מלה "אמיתית", כגון רֶקֶם, אולם ייתכן כי היווצרותם היא תולדת אנלוגיה למלה "רֶכֶב".

בשנים האחרונות הולך ופושט נוהג בקרב גופים וארגונים לאמץ להם אימוץ רחב למדיי סוג זה של נוטריקין. וזו דרך היצירה: קודם מוצאים את המלה (הקיימת) אשר תשמש נוטריקון, ואחר כך מתאימים לתוכה "בכוח" את רה"ת, או במלים אחרות, מוצאים מלים אשר תשלמנה את אותיות המלה שנבחרה. כך מֶעֶנֶה (מטה על נגד הגזענות), חֶמֶד"ת (התנועה למען חופש מדע דת ותרבות), ודוגמה מוקדמת מאוד – עֶתִ"ם (עיתונות ישראלית מאוגדת). תצורה זו מִחֻקָּה תופעה דומה בארה"ב: ACTION היא ר"ת של American Committee To Improve Our Neighborhood, המקבילה האמריקנית של המועצה לתרבות הדיור, אך היא גם מלה "רגילה" שפירושה "פעולה"; Flying Ambulance Surgical FAST (Team) "פער" (Trauma) הוא שמו של צוות חילוץ אווירי שהוקם לפני זמן רב בארה"ב, אך גם מלה שפירושה "מהיר"; CARE הייתה פעם ר"ת של Committe for American Relief to Europe (הוועדה

לסיוע אמריקני לאירופה), אך בשל העובדה שמאז שנות ה-50 מופנה רוב הסיוע שלה ליעדים לא-אירופיים, שונו המלים המרכיבות את הנוטריקון ל-American Cooperation for Remittance to Everywhere (שיתוף פעולה להעברת כספים אמריקנית לכל מקום); הנוטריקון עצמו נשאר כשהיה (המלה CARE פירושה "אכפת" או "טיפול"). אמנם כבר במאה הי"ט אנו מוצאים דוגמאות לתופעה זו בעברית: הַמְצִי"ר (הצער מרדכי צבי יליד רדושקוביץ, הכינוי שבחר לו המשורר מרדכי צבי מאנה) וכן יִכְנֶה"ז (ישעיהו ניסן כהן הר־זהב, השם הספרותי של הסופר היהודי הרוסי ישעיהו גולדברג). השם בנוי על פי הנוטריקון הקדום יִכְנֶה"ז (יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן). עם זאת דומה ש"אָפְנָה" זו חדרה לעברית הישראלית מארה"ב דווקא, מה גם שהנוטריקין החדשים נוצרו בשדה סמנטי המשותף למקבילים האמריקניים: שמות גופים ומוסדות.

המבנה הפונטי של הנוטריקון

יש כמה דגמים בסיסיים ליצירת נוטריקון: --, --, --, לנוטריקון בן שתי אותיות, (--, --) -- לנוטריקון בן שלוש אותיות, -- -- לנוטריקון בן ארבע אותיות, ו-- -- לנוטריקון בן חמש אותיות. נוטריקין שבהם יותר מחמש אותיות נדירים ביותר; אם נחוץ נוטריקון כזה, מחלקים אותו לחלקים: שְׁעִטָּנ"ז ג"ץ (האותיות המקבלות עיטורי תגים בכתיבת התורה), שְׁצ"ם חֲנֻכָּ"ל,

דְּצִ"ה עַד"ש בָּאֲח"ב, ע' רַמְנָפ"ט (עוזר ראש מְנַהֵלֵת הַפְּרוֹיִקָט), ס' רַמְטָפ"ל (סגן ראש המטה הכללי – אף שאין מניעה שהאות סמ"ך מן המלה סגן תשמש האות הראשונה בנוטריקון, השווה סְמִנָּפ"ל [סגן המנהל הכללי], סְמָפ"ס [סגן מפקד הבסיס]). דגמים אלו למעט האחרון, שגם בתצורת הנוטריקון הוא נדיר, מזכירים מבנה של תנועות במלים עבריות נפוצות. אין אלה "משקלים" כמשקלים שמשמשים בשפה, משום שאי אפשר לדבר כאן על פ"א הפועל, עי"ן הפועל, או למ"ד הפועל או על מוספיות, משקלים כבדים וכדומה.

בדגם --, -- אפשר למצוא נוטריקין כגון ש"ס (שישה סדרים), ז"ל, ח"כ, פ"ץ (כהן צדק), ש"י. מלים רגילות, שמנוקדות בתנועות דומות, הן יד, צו, פֶּר, חִי. לדגם --/-- נוטריקין כגון מָפ"ס, רַפְּ"ט, פֶּת"ס (פיקדון תושב מקומי), בָּגְ"ץ; מלים בעלות תנועות דומות הן מָגֵל, חֵיל, כֶּתֶב, אָגָס, דָּבָר. בדגם --/-- נמצא בין השאר את הנוטריקין מִפְּד"ל (המפלגה הדתית-לאומית), רַמְבָּ"ן (רבי משה בן נחמן), קִפְּל"ד (קסדת פלדה), זַחֲלָ"ם (זחלי למחצה). מלים רגילות דומות הן למשל חֲבָלָן, תַּרְוֶד, בִּרְנָשׁ. בדגם --/-- נמצא את הנוטריקין רַמְטָפ"ל, רַמְנָפ"ט, סְמִנָּפ"ל, מְקַחָצ"ר (מפקדת קצין חיל רגלים וצנחנים ראשי); נדירות הן המלים הרגילות מחומשות העיצורים. אֲמִרְגָן ואֲמִרְכָל הן דוגמאות לסוג המלים הזה. רוב הנוטריקין בנויים על פי הדגמים שלעיל, ואולם דרך ניקודם נבחרת על פי כמה גורמים. כפי שכבר צוין, יש נטייה להגות נוטריקין שהם

הומוגרפים של מלים קיימות כהומופונים של המלים האלה. נוסף על כך: אם בנוטריקין אחת מאותיות אהו"י – יהיה מנהגה כמנהג אם קריאה שבמלה רגילה, הדומה לנוטריקון. לדוגמה: קב"א (קבוצת איכות), חיב"ה (חיילות בשירות המשטרה), חו"ל, פו"ש, ניל"י (נצח ישראל לא ישקר) וכיו"ב. בצבא יש נטייה לראות באל"ף ובה"א אמות קריאה, גם אם מקומן באמצע מלה: מ"א"ג (מקלע אחיד גדודי), קפ"א"פ (קרב פנים אל פנים), מקהנ"ר (קרי: מְקַנֵּר – מפקדת קצין הנדסה ראשי), מְדַא"ג (מדריך אימון גופני).

סטייה נוספת מן הדגמים הבסיסיים אנו מוצאים בנוטריקין מלעיליים. לרוב אפשר להסביר את הסטייה בשני כללים, אשר פועלים כמעט בלא יוצא מן הכלל: (א) נוטריקין המסתיימים בתנועה יהיו מלעיליים: תצ"א (תצלום אוויר), חיב"ה, שס"י (שמאל סוציאליסטי ישראלי), ניל"י, פיל"י (בית יעקב לכו ונלכה). כלל זה משקף את הנטייה הכללית בעברית הישראלית לנסיגת הטעם במלים המסתיימות בתנועה: שמונה, קרקע, אצבע, אמריקני. (ב) נוטריקין בני שלוש אותיות, אשר האמצעית שבהן גרונית, יהיו מלעיליים: מַה"ד (מחלקת ההדרכה), מַח"ל (מתנדבי חוץ לארץ), מַע"ץ (מחלקת עבודות ציבוריות), פַּא"פ (בסיס אימון פיקודי).

הבה נבחן כמה כללים פונולוגיים עבריים, ונראה אם הם נשמרים גם בנוטריקין.

פתח גנובה: למעט הצורה דו"ח (ראה לעיל), שומרים הנוטריקין על כללי הפתח הגנובה: פִּי"ת, חִי"ת (חיל חימוש),

שי"ע (שמואל יוסף עגנון). וה"א סופית בנוטריקין לעולם אינה נתפסת כעיצור [מופקת], אלא כאם-קריאה).

תנועות חטופות: אל"ף ה"א או עי"ן שהיו צריכות להינקד בשווא על פי הדגם הבסיסי, יונעו בנוטריקין בתנועת A בדרך כלל: קֶהֱנָ"ר (קצין הנדסה ראשי), לַעֲלֹ"ן (לא עם לא נגד), תַּאֲגֵ"ד (תחנת איסוף נפגעים גדודית). (כאמור, אל"ף או ה"א באמצע מלה עשויות גם להיאלם). חטף-פתח הוא התנועה היחידה הנפוצה בנוטריקין, שכן התנועות בדגמיהן הבסיסיים הן לעולם תנועות A. לעולם תונע הח"ת בשווא בנוטריקון, שלפי מבנהו היא יכולה להינקד הן בשווא הן בחטף-פתח לדוגמה: מִקְחָצָ"ר, זַחֲלָ"ם.

בכ"פ: העיצורים בי"ת כ"ף ופ"א נהגים בנוטריקין בדרך כלל כעיצורים סותמים, בלי להתחשב בכללי הדקדוק. כשהעיצורים האלה פותחים את הנוטריקון – כללי הדקדוק נשמרים בדרך כלל להוציא שתי דוגמאות נדירות שבהן העיצור חוכך: פו"ש ו-פִּחֲ"ע (פעילות חבלנית עוינת); אולם לפח"ע יש גם מקבילה: פִּחֲ"ע. לעומת זה כשהעיצורים הללו בתוך המלה – הכללים מופרים בדוגמאות רבות: עֲכו"ם, סְפו"ם⁴ (סכין, כף ומזלג), השווה: עָכוּר, שָׁבוּר, תָּפוּר; מוֹפָ"ז (מוכר כתב זה), השווה: שוֹבָךְ; פִּבְלָ"ט (בלבולי ביצים ללא טעם), השווה: עֲכָבָר, לִבְלָב.

4. בשל המכפּל נהגים העיצורים בכ"פ עיצורים סותמים. למשל: מְבוּעַ, תְּפוּת. אולם בעברית הישראלית שוב אין המכפּל פרודוקטיבי, ולכן אין הוא יכול להסביר את העיצור כ בעכו"ם.

גם כשהעיצורים סופיים – הכללים נשברים בדרך כלל: שו"ב (שוחט ובודק, קל"ב (קרוב לבית), לַב"ב (לחימה בשטח בנוי), שַב"כ, ח"כ, קפא"פ, בַא"פ. נראה, שהגורם המכריע בהגיית העיצורים שבנוטריקון הוא הגיית המלים שמראשן נוצר הנוטריקון, ומכיוון שהעיצורים בי"ת, כ"ף, פ"א, נהגים כעיצורים סותמים בתחילת מלה – הם ייהגו גם בנוטריקון כעיצורים סותמים. (מובן שבנוטריקון שיוצר מלה שכבר קיימת – ייהגו בי"ת כ"ף ופ"א לפי כללי הדקדוק).

ענייני צורות ונטייה

רוב הנוטריקין הם דמויי שמות עצם. אמנם יש נוטריקין של רשימות סגורות: דצ"ך עד"ש באח"ב, יקנה"ז ועוד, ונוטריקין של משפטים, המשמשים קריאות – זב"ש (זו בעיה שלך), להד"ם, וכן תנצב"ה (תהא נשמתו צרורה בצרור החיים), ז"ל, אולם מספרם בטל בשישים.

עיצורי הנוטריקין אינם נתפסים כשורשים, ולכן בדרך כלל אי אפשר לגזור מהם פעלים, תוארי פועל או שמות עצם אחרים. הנוטריקין "נעזרים" בעיקר בצורנים ליצור צורות נקבה, צורות ריבוי ושם פועל. תהליך יצירת הצורות האלה פשוט וסדיר לאין ערוך מן התהליכים הנוהגים בשמות עצם שאינם נוטריקין. את צורת הנקבה יוצרים בעברית מצורת הזכר (הבלתי מאופיינת) על פי כמה משקלים שלהם הסיומות ית, ית, או ה.ה.

יצירה זו תובעת לעתים שינויים במבנה התנועות של המלה ובמקום הטעם. אם המשקל מסתיים ב-ַיִת יבוא הטעם בהברה הסופית, אולם לא בכל המלים אלא רק בשמות עצם שאינם נתפסים כשמות עצם ממוצא זר. שמות עצם לועזיים שומרים על מקום הטעם שבצורת הבסיס (=הזכר): פרייר – פריירית, ביטניק – ביטניקית, פרוזיט – פרוזיטית. סיומת -ַיִת זו היא היוצרת את צורות הנקבה של הנוטריקין. בצורות הנקבה של הנוטריקין המלרעיים – כבצורות הנקבה בשמות עצם לועזיים – לא הועתק הטעם: סמ"ר (סמל ראשון) – סמ"רית, קמב"ץ (קצין מבצעים) – קמב"צית, סמנכ"ל – סמנכ"לית. הטעם לא הועתק גם בצורות הנקבה של מלים חד-הברתיות: ח"כ – ח"כית, מ"כ – מ"כית. נוטריקין מלעיליים נדירים מאוד, אך נראה, שהוספת הסיומת -ַיִת לנוטריקון המסתיים בתנועה אינה משפיעה על מקום הטעם, ובנוטריקון המסתיים בעיצור תגרור הוספת הסיומת -ַיִת את העתקת הטעם להברה השנייה מסוף המלה. כך קמ"א (קצין מקצועי אקדמאי) – קמ"אית, מול קה"ד (קצין הדרכה) – קה"דית.

הריבוי בעברית נוצר מהוספת סיומות -ות או -ים מוטעמות לבסיס נתון, בד בבד עם השמטה אפשרית של תנועות בבסיס. הטעם בצורות הריבוי לעולם יבוא בהברה הסופית, למעט שמות עצם לועזיים. בשמות עצם לועזיים יצירת הריבוי פשוטה ביותר: הסיומת -ות תצטרף למלים המסתיימות ב-ָה, והסיומת -ים תצטרף לשאר המלים. מבנה התנועות נשמר, ואין חלים בו

שינויים חוץ מן השינוי של תנועת $\dot{\varphi}$ בתנועת $\dot{\theta}$. כך ג'יפ – ג'יפים, סלון – סלונים, קדילק – קדילקים, אוריינטציה – אוריינטציות, ג'רפּרָה (מין פרח) – ג'רפּרות. מנהג הנוטריקין כמנהג המלים הלועזיות, למעט הנוטריקין המסתיימים בתנועת A. בנוטריקין האלה נוצר הריבוי בעזרת $\dot{\theta}$ או $\dot{\varphi}$, והסיומות הללו אינן באות במקום תנועת A אלא נוספות עליה: קמ"א – קמ"אים, תצ"א – תצ"אות (הצורה תצ"ות שימשה בעבר, ואיננה משמשת עוד), דפ"א (דרך פעולה אפשרית), דפ"אים או דפ"אות, קס"א (קצין סיוע אווירי) – קס"אים או קס"אות. לצורות נדירות אלו, הנוהגות רק בצה"ל, אין חוקי הטעמה קבועים בצורת הריבוי. בשאר הנוטריקין יוצרים את הריבוי בעזרת $\dot{\varphi}$, ובדרך כלל אין הסיומת הזאת גוררת מעתק טעם: פת"ם – פת"מים, סמנפ"ל – סמנפ"לים. אשר לנוטריקין המלעיליים ראינו לעיל את התנהגות הנוטריקין המסתיימים ב-A; דוגמאות לנוטריקין, המסתיימים בתנועות אחרות והיכולים ליצור צורת ריבוי, לא מצאתי. בנוטריקין המסתיימים בעיצור, יבוא הטעם בהברה השנייה מסוף המלה: קה"ד – קה"דים, פא"פ – פא"פים. את צורת הריבוי של צורת הנקבה הנגזרת יוצרים בעזרת סיומת $\dot{\varphi}$ בלתי מוטעמת, שמחליפה את סיומת $\dot{\varphi}$ של צורת היחידה. רפ"גית (רב סרן ממין נקבה) – רפ"גיות, מ"כית – מ"כיות. שם הפועל – ואולי המונח שבחרתי אינו מוצלח כל כך, שכן הכוונה לכל שם עצם המסמן בן-אנוש והגזור משם עצם שאינו מסמן בן-אנוש, או משורש – נוצר בעברית בדרך כלל בעזרת

משקלים כגון קוּטֵל ו־קֶטֶל או בעזרת סופיות כגון ׀. כמו כן יש עוד שתי סופיות ממוצא זר, ׀־נִיק ו־יֵסֶט המשמשות בתפוצה משלימה כמעט: ׀־נִיק מצטרף בדרך כלל לשמות מלרעיים, ו־יֵסֶט לשמות מלעיליים⁵. כך יש לנו קיבוצניק ו־מילואימניק, מול ביצועיסט וטרקטוריסט. הסופית ׀־נִיק אינה גוררת אחריה מעתק טעם, לעומתה הסופית יֵסֶט מושכת אליה את הטעם. במלים חד־הברתיות אין העדפה לסופית זו או אחרת: כלומניק, ככניק (חבר בתנועת כך) וגם טנקיסט, פנקיסט. סופיות אלו הן הדרך העיקרית היוצרת את שם הפועל ממלים לוועזיות. הסופיות הללו משמשות גם בנוטריקין לפי הכללים הנזכרים: מִפְּד־לְנִיק, קֶז־צִנִּיק (צעיר המשתתף בקורס קדם־צבאי), פֶּלֶמ־חֲנִיק מול אֶש־פִּיסֶט (לא מצאתי דוגמאות נוספות לנוטריקין מלעיליים נוספים היוצרים שם פועל). במלים חד־הברתיות יש עדיפות מה ל־נִיק: או־מְנִיק, חִי־רְנִיק, אך גם מֶא־גִיסֶט (החייל בפלוגה הממונה על המֶא־ג).

נסיות או גזירות אחרות מנוטריקין נדירות למדי. לעתים אנו מוצאים צורות סמיכות סדירות: מֶש־ק (מפקד שאינו קצין), מֶש־קִי־משמעת; מ־נֶגֶמ־ש – נֶגֶמ־שִׁי־כוננות. שם התואר נוצר באמצעות הסופית מושכת־הטעם: יֵ לזכר, יֵית לנקבה: מ־צֶה־ל – נוהל צֶה־לִי, מ־חֶז־ל – ביטוי חֶז־לִי, מ־מֶטֶכ־ל – פקודה

5. דיון מפורט ביחס שבין הסיומת ׀־נִיק לבין הסיומת יֵסֶט ראה Michel
 Masson: *Les mots nouveaux en hebreu moderne*,
 Paris 1957, pp. 343–346. (א"ש).

מִטָּכָה לִית. גְּזִירַת פּוֹעַל מְנוֹטְרִיקוֹן נְדִירָה מְאוּד: לְדוּוּחַ מִדּוּחַ, לְקִיבּוּץ מִקְמָכָה. דּוֹגְמָה לִיצִירַת שֵׁם פּוֹעַל מְנוֹטְרִיקוֹן, שֶׁלֹּא עַל יְדֵי הַסּוּפִיּוֹת נִיָּק/יֶסֶט אֵלֹא בַעֲזַרְתּ מִשְׁקַל, הִיא "מוֹכֶם", הַנְּגִזֵּר מִמֶּכָּה. כְּמוֹ כֵּן יֵשׁ כְּמָה דּוֹגְמָאוֹת לְגְזִירַת שֵׁם עֵצִים מוֹפְשֵׁט בַעֲזַרְתּ הַסּוּפִיּוֹת – וְת: מוֹלּוֹת מִמּוֹל, יוֹרוֹת מִיּוֹר.

סמנטיקה

אֵין טַעַם לְנִסּוֹת וּלְהַגְדִּיר אֶת הַנוֹטְרִיקוֹן הַגְּדֵרָה סְמַנְטִית פְּנִימִית – זֹאת אוֹמֶרֶת, לְקַבּוֹעַ אֶת מַהוּת הַיַּחְסִים הַסְּמַנְטִיִּים שֶׁבֵּין מַרְכִּיבָיו – מִשּׁוּם שֶׁנוֹטְרִיקוֹן יִכּוֹל לְהִיוּצֵר מִכָּל צִירוּף שְׁמָנִי (וּבְכָלֵּל זֶה רִשְׁימוֹת סְגוּרוֹת), פְּסוּקִית אוֹ מִשְׁפָּט. הַיַּחְסִים הַסְּמַנְטִיִּים הָאֲפֻשְׁרִיִּים בֵּין אֲבֵרִיהֶם שֶׁל מְבָנִים כְּאֵלֶּה הוּא בְּלִתִּי מוֹגְבֵּל כְּמַעֲט.

עַם זֹאת, לְעוֹלָם יִיוּצֵר הַנוֹטְרִיקוֹן מִמְּלִים שֶׁהֵן צִירוּף מִלּוֹנִי קַבּוֹעַ. צִירוּף שְׁמָנִי יִכּוֹל לִהְיוֹת: (א) מוֹשֵׁג אֶחָד הַמּוֹבַע בְּאַמְצָעוֹת כְּמָה מְלִים. לְמִשְׁלַח חוֹל, מוֹמֶה דּוּחַ. (ב) נוֹטְרִיקוֹן שֶׁל שֵׁם עֵצִים פְּרִטִּי: רִיָּה"ל (רַבִּי יְהוּדָה הַלּוֹוִי, אוֹ"ם, שְׁזָר (שְׁלֵמָה זֶלְמָן רוֹבֶשׁוֹב). נוֹטְרִיקוֹן שֶׁל פְּסוּקִית אוֹ מִשְׁפָּט, עֲשׂוּי לִהְיוֹת: (א) צִיטוֹט מְפּוֹרֶסֶם מִן הַמַּקּוּרוֹת, פֶּתֶגֶם אוֹ אִמְרָה: מִי וְנִמִּי (מַעֲשִׂיךְ יִקְרָבוֹךְ וּמַעֲשִׂיךְ יִרְחָקוֹךְ), לְהַדָּה"ם, זָבִ"ש; אוֹ (ב) שֵׁם עֵצִים פְּרִטִּי – בִּיל"ו נִיל"י, כִּי"ח; אוֹ (ג) רִשְׁימָה (סְגוּרָה וְקַבּוּעָה): חֲבָ"ד (חֲכָמָה, בִּינָה, דַּעַת), דְּצָ"ךְ צִד"ש בְּאַח"ב, אֶש"ל.

ככל שהשימוש בנוטריקון נפוץ יותר (כתחליף להגיית כל מלה בנפרד), כך הולכים ומשתכחים מתודעת הדובר מרכיביו המקוריים, ונוצר כך נרחב להיווצרות מעתקים סמנטיים מרחיקי לכת. התופעה נפוצה במיוחד בצה"ל, מקום שם מִדָּ"ס (במקור: מדריך ספורט) הוא כיום שיעור אימון גופני, וְתָדָ"ל (במקור: תובלת הדרג הלוחם) הוא שם של תרמיל-גב מסוג מסוים; סוג אחר של תרמיל-גב הוא פָּקָ"ל (במקור: פקודת קבע לקרב). דְּגָמָ"חים (במקור: דגם מחודש) הם מדים מסוג ב', בגדי עבודה, בלי קשר לדגם או ללבוש מדגם מסוים. דְּפָ"ר (דירוג פסיכולוגי ראשוני) הוא "אידיוט", וְנָלָ"ן (נקודה לנקודה) איננו נקודה אלא שם נרדף לטלפון מבצעי. ומחוץ לצבא, "אַש"ל" איננו האכילה, השתייה או הלינה עצמן, אלא החזר ההוצאות המשולם בגינן, וְנָלָ"מים (נא לפנות למושך) הם שקים המוחזרים בלא כיסוי.

תופעה נוספת הנגרמת מהשתכחות המרכיבים המקוריים של הנוטריקון היא ייתור (=פלאונזם) סמוי, כגון טילי טָקָ"א (טָקָ"א – טילי קרקע אוויר), לוחמת לָבָ"ב (לָבָ"ב – לחימה בשטח בנוי), פעילות פִּחָ"ע – פעילות חבלנית עוינת), ודוגמה קיצונית: תרגילי תָּסָ"ח (תָּסָ"ס – תרגילי סדר, תָּסָ"ח – תרגילי סדר חמושים).

הנוטריקון הנדירים, המייצגים שמות-תואר, "מתיישרים" ומתחילים לשמש שמות עצם דוגמת הרוב המכריע של הנוטריקון. זִחְלָ"ם (זחלי למחצה) הוא כיום שם עצם לכל דבר.

ח"ש (חודר שריון) ו-ח"ק (חסר קליע) היו במקורם שמות תואר, אך כיום הם משמשים סומכים לכל דבר: כדורי ח"ש, כדורי ח"ק, כמו כדורי סרק, כדורי אקדח (ולא *כדורים ח"שים או *כדורים ח"קים).

השדות הסמנטיים של הנוטריקין מצומצמים וייחודיים. ייתכן כי ממבט ראשון הם נראים מרובים, אך יש לזכור כי מספר השדות הסמנטיים בלשון (כמו מגוון היחסים הסמנטיים שבין מלים שונות) בלתי מוגבל כמעט. רוב הנוטריקין ככולם מחולקים לשדות הסמנטיים האלה: שמות פרטיים, צבא, לשון, בנקאות וכלכלה, דת וספרות דתית, שמות מספר, מנהל ציבורי. בשמות הפרטיים שמות גופים וחברות כגון ארגוני עזרה וסעד: אֵילָן, אָקִי"ם (אגודה לקימום ילדים מפגרים), מִיחָ"א (מחנכי ילדים חירשים-אילמים); תנועות פוליטיות: תְּמַ"י, מִפְּא"י, מִפְּדָ"ל; איגודים מקצועיים: הַמְחָ"ר, אָמ"י, אָפְעָ"ל (איגוד פועלים עבריים לאומיים); תנועות נוער: בֵּית־ר (ברית יוסף תרומפלדור) [כך!], בְּנֵי־בָרִית (ברית נוער קומוניסטי ישראלי); חברות ציבוריות או פרטיות: מִילָ"ה (המכללה לקריאה מהירה), צִי"ם (צי ישראלי מסחרי), רְפָא"ל. בשמות הפרטיים גם שמות אנשים, כגון סופרים ומשוררים: אַזְרִי (אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ), יֶלֶג (יהודה ליב גורדון), מִיכָ"ל (מיכה יוסף כהן לבנזון) או רבנים מפורסמים: הָאֲרָ"י (האלוהי אשכנזי ר' יצחק [לוריא]), הָרָא"ה (הרב ר' אברהם הכהן [קוק]); עוד בשמות הפרטיים שמות משפחה "כלליים" (שאינם מציינים אדם אחד

מסוים): כ"ץ, ש"ץ (שליח ציבור), זק"ש (זרע קדושים); וכן שמות מקומות: יש"ע (יהודה שומרון ועזה), ראש"צ (ראשון לציון), שו"ם (שפיירא, וורמיזא, מגנצא – שלוש קהילות בגרמניה שבהן נתקנו בימי הביניים תקנות מיוחדות).

בשדה הצבא נמצא שמות עצם כלליים המציינים נשק וציוד: תמ"ק (תת-מקלע), קפל"ד, זחל"ם, וכן תפקידים ומקצועות: מט"ק (מפקד טנק), רס"פ (רב-סמל פלוגתי), קמ"ן (קצין מודיעין), ודרגות: רב"ט, סמ"ר, רס"ן. כמו כן יש שמות פרטיים, המציינים תפקיד מסוים אחד: רמטכ"ל, קשך"ר (קצין קשר ראשי), ו-נקה"ל (נציב קבילות החיילים), ושמות גופים: מטכ"ל, מנה"ס (מנהל הסגל), אג"א (אגף אפסנאות). יש גם כמה קיצורי רשימות סגורות שנוצרו בעיקר כדי לסייע לזיכרון: ת"ג בצצ"ת (תנועה – גוון – ברק – צל – צורה – תוואי), אפ"צט"א (אש – פול – זחל – צפה – טווח – אש), אב"כ (אטומי – ביולוגי – כימי).

בשדה הלשון נפוצים נוטריקין בתחום הדקדוק המסורתי: אותיות אית"ן, בומ"ף, בג"ד כפ"ת, למנ"ר, וכן בתחום הכתיבה: שצטב"ז ג"ץ, אה"ל ת"ם (האותיות שמותר לסופר סת"ם להרחיב כדי למלא את השורה), כמנפ"ץ (האותיות שלהן צורה סופית מיוחדת).

בבנקאות וכלכלה נפוצים נוטריקין כגון: חש"ק, עו"ש (עובר ושב), פת"ם, מט"ח, וכן שמות בנקים: בל"ל (בנק לאומי לישראל), בך"ל (בנק דיסקונט לישראל).

בספרות הדתית נוטריקין רבים. שמות רבנים מפורסמים כבר הוזכרו לעיל; עליהם יש להוסיף שמות עצם כלליים כגון גַמ"ח, סַת"ם, שָׁ"ס, עֶכּו"ם, אֶדְמו"ר; קיצורי פסוקים וביטויים, כגון אֶטְל"ס (אך טוב לישראל סלה), בְּתַדְךָ"ג, זַבְלָ"א (זה בורר לו אחד [וזה בורר לו אחד]), וכן קיצורים של רשימות סגורות: תַנְ"ךְ, גַּמְרָ"א (גבריאֵל, מיכאל, רפאל, אוריאל), גו"ח אֶדְז"ט (השנים המעוברות בכל מחזור קטן), יִקְנֶה"ז.

נוטריקין של שמות-מספר אנו מוצאים ב־טו בשבט, ל"ג בעומר, רַמְ"ח אברים, שָׁס"ה גידים, פרעות תַרְצָ"ו-תַרְצָ"ח, ועוד. במנהל הציבורי נמצא תַקְשִׁי"ר (תקנון השירות), מִזְכָּ"ל, מַעַ"ם, מִתְנַ"ס (מרכז תרבות, נוער וספורט), בְּגָ"ץ וכו'. נוספת על שבעת השדות הסמנטיים שלעיל קבוצה קטנה של נוטריקין נפוצים שאינה משתייכת אף לאחד מהם. עם קבוצה זו נמנים מו"מ, דו"ח, חו"ל, קַמְ"ש, סְכוּם.

נוטריקין זרים בעברית

כפי שכבר ראינו, אין הנוטריקין נפוצים במיוחד בלשונות זרות. רוב הנוטריקין בלשונות זרות הם שמות חברות, גופים וארגונים. נוטריקין כאלה נוחים במיוחד לשאילה, משום שלא מקובל לתרגם שמות פרטיים. שמות הארגונים הבין-לאומיים הם בדרך כלל באנגלית, ואפשר לשמוע ולקרוא בעברית לא מעט נוטריקין של שמות, שמקורם בשפה האנגלית:

United Nations Interim Force In) UNIFIL	יוניפי"ל
(Lebanon) כוח הביניים הבין-לאומי בלבנון	
(North Atlantic Treaty Organization) NATO	נאט"ו
הברית הצפון אטלנטית ⁶	
Organization of Petroleum Exporting) OPEC	אופ"ק
(Countries) ארגון המדינות המייצאות נפט	
לשונות אחרות שמהן נשאלו נוטריקין לעברית הן:	
איטלקית:	
Fabbrica Italiana di Automobili) FIAT	פיאַט
(Torino) מפעל איטלקי למכוניות	
צרפתית:	
Fédération Internationale de) FIBA	פִּיבִּי"א
(Basketball Associations) הפדרציה הבין-לאומית	
של התאחדויות כדורסל	
Fédération Internationale de Football) FIFA	פִּיפִּי"א
(Associations) הפדרציה הבין-לאומית של	
התאחדויות כדורגל	
Union Européen de Football) UEFA	יוֹפִּי"א
(Associations) הארגון האירופי של התאחדויות	
הכדורגל	

6. אין אלה תרגומים מילוליים, אלא התרגומים הרווחים באמצעי התקשורת.

למרות ההטעמה בצרפתית שמות אלה הגויים בעברית במלעיל
על פי הכלל, שנוטריקין המסתיימים בתנועה מוטעמים מלעיל.

רוסית:

טא"ס	TAS (Telegrafnaja Agentura Sovietov) סוכנות הידיעות הסובייטית ⁶
אור"ט	ORT (Obshchestvo Rasprotranenia Truda) חברה להפצת אומנות

נוטריקין זרים נשאלים לעברית גם מתחום המדע. רוב
הנוטריקין ככולם נשאלו מן הלשון האנגלית:

רָדָאר	RADAR (RADio Detecting And Ranging) גילוי וטיווח ברדיו
--------	--

לִיזֵר	LASER (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation) הגברת אור ע"י פליטה מומרצת של קרינה
--------	--

אִידֵס	AIDS (Acquired Immunizational Deficiency Syndrome) תסמונת כשל חיסוני נרכש ⁶
--------	--

נַפְלִם	NAPALM (NAphthenate + PALMitrate)
---------	-----------------------------------

תופעה שהייתה נפוצה בימי המנדט הבריטי, ואשר איננה
קיימת כיום, היא תעתיק של ראשי תיבות אנגליים לעברית,
והגיייתם כנוטריקון, אף שבאנגלית הם לא נהגו כנוטריקון:

פִּי"א	(Palestine Investment Association) P.I.A.	אגודה פלסטינית להשקעות (חברה ישראלית לניהול קרנות נאמנות)
אֶפ"ק	(Anglo-Palestine Company) A.P.C.	בנק אנגלו-פלסטינה
פִּיֶק"א	(Palestine Jewish Colonization Association) P.I.C.A.	חברה להתיישבות יהודית בארץ-ישראל

שריד התקופה הזאת, שנותר בלשון היום-יום בירושלים, הוא
 יֶמְק"א (Young Men's Christian Association) Y.M.C.A
 אגודה נוצרית לצעירים.

עוד תופעה שהייתה בעבר היא הגיית ר"ת אנגליים
 כראשי תיבות גרמניים. למשל וִיז"ו – Women's
 International Zionist Organization ארגון ציוני בין-לאומי
 לנשים), אוֹנִיז"ף – U.N. International Children's UNICEF
 Emergency Fund קרן החירום הבין-לאומית של האו"ם למען
 ילדים. באנגלית ההגייה היא "יוֹנִיסֶף", נָא"טו – NATO (ההגייה
 באנגלית: "גֵיטו"), נַפְלֶם (ההגייה באנגלית – "נִיפּוֹם"). כיום
 הנטייה היא לנסות ולחקות ככל האפשר את ההגייה האנגלית,
 וניסיון זה משתקף בנוטריקין שנשאלו מן האנגלית בשנים
 האחרונות. כך האות A הראשונה ב־AWACS (Airborne
 Warning And Control System – מערכת אזהרה

ושליטה מוטסת) הגויה גם בעברית "אי" ולא "א" (השווה נָאט"ו), ואת האות w הוגים גם בעברית כעיצור דו-שפתי ולא כעיצור שפתי-שיני (השווה ויצ"ו); העיצור u ב-UNIFIL נהגה "יו" ולא "או" (השווה: אוֹנְסֶק"ו), האות A ב-Strategic Arms Limitation Talks – השירות להגבלת הנשק האסטרטגי) הגויה בתנועת [O] ולא [A] (השווה: נֶפֶלֶס). כמה ר"ת נוצרו בעברית בתרגום שאילה מאנגלית: אַח"מ (איש חשוב מאוד) מ-V.I.P. (Very Important Person), עֶבְ"ם מ-U.F.O. (Unidentified Flying Object), או"ם מ-United Nations).

סיכומי של דבר: הנוטריקין שבעברית הישראלית הם תופעה ייחודית. אחת הסיבות העיקריות היא, שהם נולדו בכתב ולא נוצרו תחילה בתודעת הדובר כשאר המלים. דרכי התצורה שלהם שונות מדרכי התצורה של מלים עבריות רגילות, ורבים הנוטריקין, שהכללים הפונולוגיים והמורפולוגיים הרגילים אינם נשמרים בהם, ויש להם כללים משלהם, והם מזכירים כללים שנוהגים במלים לועזיות. הנוטריקין מורכבים מצירופים מילוניים קבועים, והשדות הסמנטיים שלהם מעטים וייחודיים. מבחינת פוריותם והיקפם אין לתופעת הנוטריקין בעברית אח רע בלשונות העולם.

1. Bloomfield, L. *Language*, George Allan and Unwin, London 1970 (originally published 1933)
2. אבנימלך מ', "מכתב לוועד הלשון", לשוננו יב (תש"ג-תש"ד), א-ב, עמ' 95.
3. ניר ר', "התרחבות המילון העברי – כיצד?", לשוננו לעם כו (תשל"ה), ח-ט, עמ' 249-261.
4. ניר ר', "המבנה הסימנטי של שמות-העצם המורכבים שבעברית החדשה", בלשנות עברית חפ"שית 15 (1979), עמ' 5-18.
5. רבינוביץ' מ', "חלקם של ראשי התיבות בלשון העברית ובהבנת מקורות ספרותיים", לשוננו יז (תשי"א), עמ' 90-94.
6. רבקאי י', "לשאלת חוסר סימני-תנועות בכתיב העברי והשפעתו, חלק ב: חוסר סימני-התנועות והשפעתו על הנטיה לנוטריקון", לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 156-176.
7. רוזן ח', "תהליכי לשון", סעיף יב: "אותיות", לשוננו לעם ג (תשי"ג), י, עמ' 15-19.